

پاکستانی پنجابی فلمی موسیقی..... اک جہات

Abstract:

Music is the art of arranging sounds in time to produce a composition through elements of melody, harmony and timber. Infect, music is one of the universal cultural aspects which has exist in all human societies. The function of music in the film is a very wild field and very essential part for a movie to became successful. In this article the researcher has nicely approached and critically evaluated Pakistan Punjabi music industry. The researcher has focused on between (1995-2015) duration Pakistani Punjabi Music. In this article the scholar described the music of Punjabi film. specially the musician of Punjabi films music composers like Tafoo, Wajahat Atry, Nazir Ali & Zoolafqar Ali are on the main stream and it is tried to describe the composed music of above mentioned musicians. In this paper it is described that how the beautiful tunes of their music enhanced the Punjabi music and established and developed the Punjabi Language and Culture. Despite these in this article it is tried to explain the downfall of the Punjabi film and Punjabi music.

Keywords: *Pakistani, Punjabi, Filmi, Music, Culture, Songs*

موسیقی راگ ردھم نوں آکھیا جاندا اے۔ اصل وچ راگ دا متبادل اکھر ”ردھم“ اک مخصوص آواز، صدا یا آلاپ داناں اے جس نوں سندیاں نال ای انساناں، جنوراں، پکھواں اُتے مسرور کن، مست مجذوبی کیفیت طاری ہو جائے۔ موسیقی دے ایہ سُر اپنی جادوئی صلاحیت پاروں سنن والے نوں روا وی سکدے نیں تے ہسان دی طاقت وی رکھدے نیں۔ حضرت داؤد علیہ السلام بارے ایہ روایت مقبول اے کہ آپ رب سوہنے دے حکم تھلے اپنے گلے دے سوز نال ہر شے نوں نرم کر دیندے سن۔ جنگل بیلے دے سارے جنور آپ دوالے اکٹھے ہو جاندا۔ دنیا دے مشہور ترین گوئیے ”تان سین“ تے

”بیجو باورا“ دے دپک راگ گاؤن نال دیوے روشن ہو جاندا تے راگ جیہدا ناں ”میگھ“ اے اوہ الاپن نال مینہ وس پین جیسے تاریخی واقعات فن موسیقی دے مڈھ بارے اپنی مثال آپ نیں۔ محمد رمضان فینس دے مطابق:

”ایک زمانے سے سنتے آئے ہیں کہ جب میاں تان سین دپک راگ گاتے تھے

تو دیئے جل اٹھتے تھے اور جب ملہا رگاتے تھے تو پانی برسنے لگتا تھا۔“ (1)

موسیقی انسانی نمیر وچ گچی رمزاے۔ کہیا جاندا اے کہ موسیقی روح دی غذا اے۔ فرحت بخش آواز موسیقی اے جیہڑی کنناں نوں بھلی لگے، جیہنوں سُن کے خوشی ہوئے، دل دماغ نوں سرور آئے۔ ساری کائنات دی تخلیق موسیقی دے ستاں سُر اُتے ہوئی۔ فیاض احمد اشعر لکھدے نیں کہ:

”موسیقی انسان کی جبلت میں رچی بسی ہے۔ انسانی زندگی کے ارد گرد کا ماحول اس کا عکاس ہے۔ پرندوں کا چچھانا، بارش کی ریم جھم، لہروں کا شور یہاں تک کہ مذہب میں مدح سرائی بھی اسی سے عبارت ہے۔“ (2)

کلاسیکی، نیم کلاسیکی تے لوک موسیقی، موسیقی دیاں تن وڈیاں تے بنیادی قسماں نیں۔ پاکستان وچ وی ایہو قسماں موجود نیں۔ موسیقی تے گیت دا آپسی تعلق بڑا ڈنگھا اے گیت جذبے دا اظہار اے تے ایہ اظہار سنن والے دے دل تے دماغ نوں موسیقی دی سُر، تال دی لے نال ای ٹنب کے سوا دیندا اے۔ جویں روح توں بغیر قلوبت بے کار تے خوشبو بغیر پھل دی اہمیت نہیں انجے ای گیت دا اصل سواد تے چسکا موسیقی دے سُر نیں۔ اختر جعفری موجب:

”گیت تے موسیقی دا آپوں وچ چولی دامن دا ساتھ اے جتھے گیت اے او تھے

موسیقی اے تے جتھے موسیقی اے او تھے گیت ضرور اے۔“ (3)

فلم دا گیت تے موسیقی نال سانگا اوس دیہاڑے توں لگا آ رہیا اے جدوں فلماں بھانویں گنگیاں سن۔ اوس ویلے وی تماشائیاں نوں Entertain کرن دا سومہ موسیقی تے گیت ای سن۔ پردہ سکرین دے اک پاسے سازندے بیٹھائے جاندا۔ اعجاز گل موجب:

”موسیقی اور فلم کا ساتھ ہمیشہ سے رہا ہے۔ 1927ء سے قبل جب خاموش فلمیں

بنی تھیں اور اس سے پیچھے چلے جائیں تو 1889ء میں جب امریکہ کے ایڈلسن

نے فلم اور ساؤنڈ کا پہلا رشتہ قائم کیا تو تب بھی موسیقی کسی نہ کسی طرح فلم کے

ساتھ تھی۔“ (4)

ناطق فلماں (1932ء) بنن توں بعد جتھے فلم سازی لئی پروڈیوسر، ڈائریکٹر، ایکٹرز دی اہمیت شروع ہوئی او تھے ای گلوکاراں تے موسیقاراں دی وی لوڑ محسوس کیتی گئی۔ انج ویلے دے نال نال ہر فلم

دی کامیابی ناکامی وچ موسیقی سب توں ودھ نمبر لین لگ پئی۔ پریم پال اشک موجب:
 ”اس حقیقت کو قطعاً جھٹلایا نہیں جا سکتا کہ ہماری فلموں کی کامیابی میں موسیقی
 نمایاں رول ادا کرتی ہے۔“ (5)

دنیا دیاں دو جیاں فلمی صنعتاں وانگر پاکستانی پنجابی فلم انڈسٹری وچ وی موسیقار نوں امتیازی
 حیثیت حاصل اے جد توں پنجابی فلماں بن رہیاں نیں اودوں توں موسیقاراں دی نروئی تے انمول لڑی
 نے ایہناں فلماں دی لور تے ارتقاء وچ چوکھا حصہ پایا۔ پاکستانی فلم انڈسٹری دا شعبہ موسیقی کچھوں بڑا
 خوش نصیب ثابت رہیا اے کہ کئی نامور تے نایاب موسیقاراں ایہیاں مسخو رکھن تے سحر انگیز دھناں تے
 گیت مرتب کیئے جیہڑے اج وی لوکائی دی زبان تے پرچلت تے جذبات دے ترجمان سمجھے جان دے
 نیں۔ Shehla Tabassum موجب:

“The old music of Lollywood had great proficiency in the
 past as that music still touch our hearts with the
 gracefulness” (6)

ایہناں عظیم موسیقاراں وچ ماسٹر جھنڈے خاں، غلام محمد، رفیق غزنوی، خورشید انور، فیروز
 نظامی، جی اے چشتی، غلام حیدر، رشید عطرے، حسن لطیف، نثار بزمی، ماسٹر عنایت حسین تے روبن گھوش
 شامل سن۔ پاکستانی پنجابی فلماں دے مڈھ 1949ء توں 1994ء تیکر بنن والیاں فلماں دے موسیقاراں
 وچ بابا چشتی، ماسٹر عنایت حسین، فیروز نظامی، رشید عطرے، صفدر حسین، اختر حسین اکھیاں، ماسٹر عاشق
 حسین، رفیق علی، سلیم اقبال، طفیل فاروقی، حسن لطیف، خادم فیضی، سیف چغتائی، ایم علی شبیر، اصغر، وزیر
 افضل، منظور اشرف، تصدیق حسین، بخشی وزیر، ماسٹر عبداللہ، سلامت طفیل، نذیر حسین بھٹی، نور جہاں، نذیر
 علی، رحمان وراما، کالے خاں شبو، ایم جاوید، ساگر، ایم اشرف، غلام حسین شبیر، وجاہت عطرے، اے آر
 شاد، گلزار مشتاق، طاوہ، رفیق علی، اے حمید، خورشید انور، اصغر علی، محمد حسین، دیو بھٹنا چاریہ، کمال احمد،
 بھگ جی، تسکین چشتی، نذیر علی رگیلا، منظور، فضل الطاف، ماسٹر طفیل، مشتاق علی، فیروز گل، نیاز احمد ناجی،
 گلزار مختار، قادر علی، اصغر ملک، چندر موہن بیللی رام، سلامت خاں، عنایت حضروی، علی سرور، صدیق
 اختر، ایم جاوید، ایم ارشد، غفار حمید، پھکھو لہری دے ناں سرکڈھویں نیں جیہناں پنجابی فلماں دیاں
 دھناں تے موسیقی نوں مرتب کیا۔ احمد عقیل روبی نے اپنے مضمون ”آرٹ وچ پنجابیاں دا حصہ“ وچ
 نامور موسیقاراں بارے لکھیا اے کہ:

”کیہ موسیقی دے میدان وچ شام سندر کے، امر ناتھ، ماسٹر غلام حیدر، حسن لال
 بھگت رام، سر دول کوالڑہ، روشن، خواجہ خورشید انور، بابا چشتی، اوپی نیر، مدن موہن،

خیال سردار ملک تے رشید عطرے نوں بھلا سکدے او۔“ (7)

پاکستان بنن مگروں سب توں پہلی پنجابی فلم ”پھیرے“ 1949ء وچ بنی۔ ایس فلم دے موسیقار ”بابا چشتی“ سن۔ بابا چشتی دا اصل ناں غلام احمد چشتی سی 17 اگست 1905ء وچ جالندھر جے۔ بابا جی بالینے توں ای موسیقی دے شیدائی سن۔ لاہور وچ آغا حشر کاشمیری نے ایہناں دی موسیقی دیاں صلاحیتاں نوں بھانپدے ہویاں ایس ہیرے نوں تراشن لئی اک میوزک کمپنی وچ ایہناں نوں ملازمت دے دتی۔ بابا جی نے موسیقی دی تربیت لین مگروں 1936ء وچ بنن والی فلم ”دین و دنیا“ دی موسیقی مرتب کر کے اپنے کیرئیر دا مڈھ بھیا۔ پاکستان آن توں پہلاں اوہ 17 فلماں دی موسیقی مرتب کر چکے سن۔ ونڈ مگروں ایہناں نے سب توں پہلاں بنن والی پاکستانی فلم ”شاہدہ“ دی موسیقی ترتیب دتی۔ پاکستانی پنجابی فلماں وچ بابا جی نے پہلی بنن والی پنجابی فلم ”پھیرے“ دی موسیقی مرتب کیتی۔ انٹرنیٹ موجب:

”ان کی مشہور فلموں میں پھیرے، مندری، لارے، گھبرو، بلو، سسی، پتن، نوکر، دُلا بھٹی، لخت جگر، ماہی منڈا، مس 56، یکے والی، گمراہ، خیبر میل، مٹی دیاں مورتاں، رانی خاں، عجب خاں، ڈاچی، چن کھناں، ماں پتر، قادرا، چن پتر، بھائی چارہ، رب راکھا، غیرت تے قانون، چن تارا اور قاتل مفور شامل ہیں۔“ (8)

بابا جی مجموعی طور تے 152 فلماں دی موسیقی مرتب کرن مگروں 1994ء وچ ایس فانی دنیا توں چلانا کر گئے۔ بابا چشتی دیاں دلچسپ دھناں تے مٹھے، نرؤے گیت اج وی بے حد مشہور نیں۔ جیویں ایہناں دے پاکستانی پنجابی فلماں دے گیت جیہناں دی موسیقی ایہناں نے مرتب کیتی۔ اج وی کناں وچ رس گھلدے تے دلاں نوں ٹنبدے نیں۔ جیویں:

- ☆ میری چنی دیاں ریشمی تنداں۔۔۔ (فلم جٹی، 1958ء)
 - ☆ چن میرے کھناں۔۔۔ (فلم چن کھناں، 1968ء)
 - ☆ تانگے والے خیر منگدا۔۔۔ (فلم ڈاچی، 1964ء)
 - ☆ میں چچ پتا سے ونڈاں، اج قیدی کر لیا ماہی نوں۔۔۔ (فلم جانی دشمن، 1967ء)
 - ☆ تیرے جے پُت جمن ماواں، کدھرے کدھرے کوئی۔۔۔ (فلم چن کھناں، 1968ء)
 - ☆ کوئی نواں لارا لالا کے مینوں رول جا، جھوٹھیا وے اک جھوٹ ہور بول جا۔۔۔
- (فلم وچھوڑا، 1970ء)

بابا چشتی دی پاکستانی پنجابی/ اردو فلم انڈسٹری دیاں فنی خدمتاں دے صلے وچ حکومت پاکستان نے ایس عظیم موسیقار نوں 1989ء وچ صدارتی اعزاز برائے حسن کارکردگی عطا کیتا۔ 1995ء توں

2015ء تیکر دیاں پنجابی فلماں دے موسیقاراں وچ نذیر علی، استاد طافو خاں، وجاہت عطرے، ایم اشرف، ذوالفقار علی، مشتاق علی، چھکھو لہری، حسنین، ماسٹر سلامت علی، اشفاق علی، ایس ایم صدیق، سرور حسین، چھکھو خاں، آفتاب تابو، آصف علی، غلام عباس، ایم ارشد، علی افضل شامل نیں۔

1995ء توں لے کے 2015ء تیکر بنن والیاں پنجابی فلماں وچ نذیر علی، طافو، وجاہت عطرے، ذوالفقار علی نے زیادہ پاکستانی پنجابی فلماں دی فلمی موسیقی مرتب کرن وچ ڈھیر حصہ پایا۔ ایس لئی ایہناں دی موسیقی تے پیچھی جھات نہ پانا زیادتی ہووے گی۔ پاکستانی پنجابی فلماں دی موسیقی بنان والیاں وچ اک سحراناں موسیقار ”نذیر علی“ دا اے۔ لازوال گیتاں دے ایہ خالق 1945ء وچ لگھڑ منڈی پیدا ہوئے۔ موسیقی دی تعلیم موسیقار اختر حسین اکھیاں توں حاصل کرن مگروں بالپنے چڑھدی جوانی وچ ای فلمی موسیقی نال جڑ گئے۔ نذیر علی نے تقریباً ست ورہے موسیقار منظور اشرف ہوراں نال بطور معاون کم کیتا۔ ایس توں مگروں بطور موسیقار اپنے فلمی کیریئر دا مڈھ 1967ء وچ فلم ”پیدا گیر“ توں نبھیا۔ ایہ فلم امین ملک دی سی ایسے ورہے دوجی فلم ”اکبر“ دی وی موسیقی مرتب کیتی۔ قدیر رانا موجب:

”تاہم ان کی قسمت کا ستارہ ایس اے بخاری کی فلم ”دلاں دے سودے“ سے

چمکا۔ انہوں نے تقریباً 150 فلموں کی موسیقی ترتیب دی۔ جن میں اُردو اور پنجابی

دونوں زبانوں کی فلمیں شامل ہیں۔“ (9)

ایہناں دیاں مشہور فلماں وچ آنسو، عورت ایک پہیلی، کورا کاغذ، جال، مستانہ ماہی، جیرا بلیڈ، دنیا پیار دی، سلطان خان چاچا، خان زادہ، عشق میرا ناں، سجن بے پرواہ، خون دا دریا، بڈھا شیر، عید دا چن، سوسائٹی گرل، ماں دا لعل، قیدی، بدلتے رشتے، ماں تے ماما، گجر 302 وغیرہ شامل نیں۔ پنجابی فلماں دا ایہ چمکدا تارا جنوری 2003ء وچ ایس فانی دنیا توں اوہلے ہو گیا۔ سخی شہباز دے ایس نمائے عاشق نوں سخی شہباز دے دیوانیاں نے گھر والیاں دی اجازت توں بعد کفن دفن کیتا۔ دربار سخی شہباز دے گدی نشیناں نے اوہناں دی نماز جنازہ پڑھی۔ موسیقار نذیر علی نوں دھمال دا موجد تے دھمال دا بادشاہ وی آکھیا جاندا اے۔ ایہناں نے فلمساز تے ہدایت کار اسد بخاری دی فلم ”دلاں دے سودے“ وچ:

”لعل میری پت رکھیو بھلا جھولے لعلن“

جیہڑی دھمال کمپوز کیتی اوہنے ایہناں نوں فلم انڈسٹری دے وڈے وڈے موسیقاراں دی صف وچ کھڑا کر دتا۔ ایس دھمال نوں ملک گیر شہرت ملی ایس مگروں نذیر ہوراں درجناں دھمالاں دی موسیقی مرتب کیتی جیہناں وچ:

شہباز کرے پرواز

اسی آں قلندری دیوانے لچ پال دے

حسینی لعل قلندر میرے غم ٹال قلندر
بری بری امام بری، میری کھوٹی قسمت کرو کھری
سجیوں ایہ نگری داتا دی⁽¹⁰⁾

موسیقار نذیر ہوراں نے 1969ء مکروں 1971ء وچ اردو فلم ”آنسو“ دی موسیقی مرتب کر کے اپنے آپ نوں ہر فن مولا موسیقار ثابت کر دتا۔ ایسے ورہے دو پنجابی فلماں ”مستانہ ماہی“ تے ”آ سوبلا“ دی وی موسیقی ایہناں نے بنا کی۔ فلم ”مستانہ ماہی“ دا ایہ گانا کمپوز کیتا ”سیونی میرا ماہی میرے بھاگ جگاؤن آ گیا“ بے حد مقبول ہويا۔ ایس سال ایہناں نے 15 فلماں دی موسیقی مرتب کیتی۔ فلم چاچا جان بے حد مقبول ہوئی اس دے گانے سپر ہٹ ثابت ہوئے۔ Press News موجب:

”نغمات کے لحاظ سے اس سال کی سب سے بڑی فلم خان چاچا تھی جو پاکستان کی پہلی ڈائمنڈ جوہلی پنجابی فلم بھی تھی۔“⁽¹¹⁾

موسیقار نذیر علی نے بہت وڈی تعداد وچ سپر ہٹ گیت تخلیق کیتے۔ ایہناں نے صحیح معنیاں وچ پنجابی فلمی موسیقی وچ بابا جی اے چشتی دے جادو نوں توڑیا۔ نذیر علی دی آخری فلم ”گجر 302“ 2001ء سی۔ موسیقار نذیر علی دے کجھ سپر ہٹ فلمی گیت ایہ نیں:

- ☆ لال میری پت رکھو بلا جھولے لالین۔۔۔ (فلم دلاں دے سودے، 1969ء)
 - ☆ بھل جان اے سب عم دنیا دے۔۔۔ (فلم دلاں دے سودے، 1969ء)
 - ☆ اپنا بنا کے، دل لا کے، نس جائیں نہ، میرے ہانیا۔۔۔ (فلم جنٹلمین، 1969ء)
 - ☆ رکھ لاج میری لچ پال، بچا لے مینوں غم توں۔۔۔ (فلم تہاڈی عزت دا سوال اے، 1970ء)
 - ☆ لامونڈھے نال مونڈھا، ہانی لگنے آں، شالا نظر نہ لگے۔۔۔ (فلم سبناں دور دیا، 1970ء)
 - ☆ سیونی میرا ماہی، میرے بھاگ جگاؤن آ گیا۔۔۔ (فلم مستانہ ماہی، 1971ء)
 - ☆ جہناں تیری مرضی نچا بیلیا۔۔۔ (فلم خان چاچا، 1972ء)
 - ☆ زلف دا کنڈل کھلے نہ، اکھ دا کجھل ڈھلے نہ۔۔۔ (فلم ڈھول جوانیاں مانیں، 1972ء)
 - ☆ بری بری امام بری، میری کھوٹی قسمت کرو کھری۔۔۔ (فلم بجن بے پرواہ، 1972ء)
 - ☆ دلدار صدقے، لکھ وار صدقے، تیرا کرم ہو یا۔۔۔ (فلم سلطان، 1972ء)
 - ☆ ماہی آوے گا میں پھلاں نال دھرتی سجاواں گی۔۔۔ (فلم قیدی، 1986ء)
 - ☆ ہواؤنی، ہواؤنی، چن تاریاں دافرش وچھاؤنی۔۔۔ (فلم گجر 302، 2001ء)
- موسیقار نذیر علی ہوراں 1966ء (فلم پیدا گیر)، 2001ء (فلم گجر 302) تیکر دے 36 ورہیاں وچ پنجابی گیتاں نوں اک نوں سنذر دھناں نال مقبول بنا چھڈیا۔ اخلاق عاطف ہوراں مطابق:

”گیتاں دے چاہیوان، نذیر علی دے فن دی دلوں قدر کردے نیں تے قلندری
دنیا دے شہباز نذیر علی دے دل دا حال جاندے سن۔ پنجابی گیتاں دا ذکر کیتا
جاوے تے نذیر علی دا ذکر آدر مان نال نہ کیتا جاوے ایہ کدی نہیں ہو
سکدا۔“ (12)

استاد طافو خاں دا اصل ناں الطاف حسین سی۔ استاد طافو 1945ء وچ پیدا ہوئے:

”الطاف حسین جو عام طور پر طافو یا استاد طافو کے نام سے جانے جاتے ہیں لاہور
سے تعلق رکھنے والے ایک پاکستانی موسیقار ہیں جن کی وجہ شہرت طبلہ ہے۔“ (13)

طافو نے اپنے فلمی کیریئر دا مڈھ 1970ء وچ فلم ”انورا“ وچ سب توں پہلا گاؤن ”سن
وے بلوری اکھ والیا“ دی موسیقی نوں مرتب کرن توں بدھا ایہ گانا سپر ہٹ ہويا۔ مگروں فلم وحشی گجر
1979ء، چڑھدا سورج 1982ء، میڈم رانی 1995ء فلماں دی موسیقی ترتیب دین توں بعد 50 توں
ودھ پنجابی فلماں دی فلمی موسیقی مرتب کرن دا سہرا ایہناں دے سر اے۔ استاد طافو نے 100 توں ودھ
فلماں دی موسیقی مرتب کیتی۔ ایہناں دا اک گاؤن بے حد مقبول ہويا۔

☆ دُوروں دُوروں اکھیاں مارے منڈا پٹواری دا۔۔۔ (فلم دی چلو، 1979ء)

ایہ گیت ”فلم دی چلو“ داسی جس تے طافو نوں نگار ایوارڈ وی ملیا۔ استاد طافو نے اپنے فن دا
لوہا نہ صرف پاکستان وچ منوایا سگوں پوری دنیا وچ شہرت دے جھنڈے گڈے۔ ”طافو“ دیاں بطور
موسیقار پنجابی فلماں وچ ات خدا دا ویر، مستانہ ماہی، سخی بادشاہ، رانی خاں، طیفہ گجر، پردیسی، دیسیاں دا
راجہ، یار بادشاہ، جٹی دا ویر، جگ والا میلہ، جگ ماہی، اشتہاری گجر، ماکھا جٹ، بد معاش پتر، اللہ بادشاہ،
ہمایوں گجر، بو خاں، عاطف چوہدری، ماحجو دا ویر، وریام، کالا گجر، جٹ دا ویر، لاڑا پنجاب دا، فوجا
امرتسریا، کالوشاہ پوریا، مہر دا میدان، شگنناں دی مہندی، نگری دا تادی، مٹلاں مظفر، بھولا بچن، جیرو، بلو گھنٹہ
گھریا، دہشت، گڈو بادشاہ، پردیسی آئے وطنان نوں، کڑیاں شہر دیاں، ضدی راجپوت، بٹ بادشاہ،
غنڈی رن، سوہا جوڑا، سہاگن، اللہ اُتے ڈوریاں، حسینہ 20/20، ٹھاکر 420، بھولا اشتہاری ورگیاں
فلماں شامل نیں جیہناں دی موسیقی اوہناں ترتیب دتی۔

پاکستانی پنجابی فلماں وچ زیادہ فلماں دی موسیقی مرتب کرن دا سہرہ طافو دے سر جاندا
اے۔ طافو دیاں پنجابی فلماں دیاں دھناں دی تخلیق بارے ”میلوڈی میکرز“ وچ لکھیا اے کہ:

”اپنی حالیہ پنجابی فلموں کی دھنوں کی تخلیق کے بارے میں ان کا کہنا یہ ہے کہ ان
دھنوں کی تخلیق انہوں نے ان فلموں کے پروڈیوسر دوستوں کو مایوس کرنے کے
لیے تخلیق نہیں کی ہیں۔ ان فلموں کی دھنوں میں بھی انہوں نے کلاسیکی راگوں کو

بنیاد بنا کر ہی یہ دلکش دھنیں تیار کی ہیں۔“ (14)

طا فو دیاں کئی مقبول تے دلکش دھناں نے اوہدے کئی گیتاں نوں اپنی شہرت بخشی کہ اوہ اج وی ذوق شوق نال سنے جان دے نیں۔ جس وی فلمی گیتاں وچ سادگی، نزویا پن، ادبی چاشنی، سیاسی، سماجی، ثقافتی شعور سی تے موسیقاراں وی ایہناں گیتاں نوں امر بنان لئی جگر دالہو پیایا جدوں فلمی شاعری دامہاڑ فحاشی، عریانی، جنسیات تے ننگ پنے ول مڑ پیا تے موسیقاراں، شاعراں تے گلوکاراں نے وی ایس ڈگدے معیار نوں اسارن شنگھارن دی کوشش نہ کیتی۔ موسیقاراں نے اپنے چلھے ٹھنڈے ہو جان دے خوف توں ہر طرح دی غیر معیاری فلمی موسیقی نوں فروغ دین دا چار اکتیا جس پاروں صورتحال ایہ بنی کہ بے تکیاں، بے سُر یاں، اکوای طرز تے چار چار گانے، چربہ سازی دا رواج پیا۔ ایس بارے ”اخلاق عاطف“ لکھدے نیں:

”ایہ ورہے طا فو دے موسیقی کیئر یز دے عروج دے ورہے سن، پر معیار دے حوالیوں گل چھو ہی جائے تے افسوس نال کہنا پیندا اے کہ طا فو نے اپنے آپ نال یاں اپنے نامی گرامی گھرانے نال انصاف نہیں کیتا۔ اپنے سارے کیئر یز وچ زیادہ تر عامیانہ پدھر واکم کرن والے طا فو نے ایہناں دنوں وچ وگلر (Vulger) گیت کمپوز کرن والیاں وچوں سبھ توں بہتے نمبر حاصل کیتے۔“ (15)

ایس توں اڈ طا فو ہوراں کئی پاکستانی پنجابی فلماں دے گیتاں دیاں مقبول دھناں وی تخلیق کیتیاں۔ پاکستانی پنجابی فلمی موسیقی دی تاریخ وچ تیجا اہم ناں ”وجاہت عطرے“ دا اے۔ ایہناں دی جائے پیدائش تے ورہے بارے معلومات کدھرے درکار نہیں۔ وجاہت عطرے پاکستانی پنجابی فلم انڈسٹری دے نامور موسیقار ”رشید عطرے“ دے سپتر سن۔ رشید عطرے ہوراں 7 پنجابی فلماں دی موسیقی مرتب کیتی۔ ایہناں دے مشہور گیت جیہڑے اج وی لوکاں دے دلاں تے کناں وچ رس گھول دے نیں اوہناں دیاں دھناں ایہناں نے بنائیاں۔ کچھ مشہور گیت:

☆ بھاگاں والیو نام چپو مولا نام۔۔۔ (فلم شہری بابو، 1953ء)

☆ گائے گی دنیا گیت میرے۔۔۔ (فلم موسیقار، 1962ء)

☆ دلا ٹھہر جایاں دا نظارالین دے۔۔۔ (فلم مکھڑا، 1958ء)

وجاہت عطرے ہوراں اپنے پیو وانگر بطور موسیقار اپنی فنی زندگی دا مڈھ بھیا پر دواں وچکار بنیادی فرق ایہ سی کہ رشید عطرے ہوراں زیادہ اُردو فلماں دی موسیقی ترتیب دتی۔ انج پنجابی فلماں وچ وی لازوال گیت مرتب کیتے جد کہ وجاہت عطرے ہوراں اپنی سہان ای پنجابی فلم توں بنائی۔ وجاہت عطرے ہوراں موسیقی دی مڈھلی تعلیم پیو کولوں دس ورہے تک حاصل کیتی۔ ایہناں نے بطور معاون

موسیقار اپنے بیونال پہلی وار فلم ”زرقا“ دے اک گیت توں اپنے فن دا آغاز کیتا۔ پیو دے مرن مگروں اوہناں دی ادھوری فلم ”بہشت“ دی موسیقی وجاہت عطرے نے مکمل کیتی۔ بطور موسیقار وجاہت عطرے ہوراں اپنے فلمی کیریئر دا باقاعدہ مڈھ پنجابی فلم ”نکے ہوندیاں دا پیار“ (1969ء) توں کیتا۔ پہلی ای فلم نال اوہناں دیاں فنی موسیقانہ صلاحیتاں دیاں دھماں پے لگیاں۔ ایہناں دا ایس فلم دا گیت ”آندا تیرے لئی ریشمی رومال“ ایس قدر مشہور ہویا کہ اج وی ایس گیت دی مقبولیت نہ گھٹی۔ ایہ گیت نور جہاں نے گایا۔ نور جہاں تے وجاہت عطرے دا ایسا ساتھ بنیا کہ نور جہاں دی خوبصورت آواز تے وجاہت عطرے دیاں سریلیاں مٹھیاں دھناں ہر پاسے اگ لا دتی۔ وجاہت عطرے ہوراں 70ء دی دہائی وچ وی نہایت خوبصورت گیتاں دیاں دھناں بنائیاں۔ ایس صدی دے مشہور گیت ایہ سن جیہناں دے موسیقار وجاہت عطرے سن۔

☆ وگدی ندی دا پانی۔۔۔ (فلم ”عشق نہ کچھ ذات“ 1969ء)

☆ زندگی تماشا بنی، دنیا دا ہاسا بنی۔۔۔ (فلم ”نوکر ووہٹی دا“ 1976ء)

☆ کلیاں نہ جانا ساڈے نال نال چلو جی۔۔۔ (فلم ”اج دیاں کڑیاں“ 1977ء)

80ء دہاکہ وجاہت عطرے لئی بڑا بھاگاں والا ثابت ہویا۔ اوہناں نے ایس صدی اجیہا زبردست ریکارڈ قائم کیتا جیہڑا شاید ای کسے ہور موسیقار دے حصے آیا ہووے۔ ایس سال عید دے موقع تے تن پنجابی فلماں ریلیز ہوئیاں (1) چن وریام (2) شیر خاں تے (3) سالا صاحب۔ ایہناں تن فلماں دی موسیقی وجاہت عطرے نے بنائی تے گیت نور جہاں نے گائے۔ فلماں اپنی موسیقی پاروں ہٹ ثابت ہوئیاں تن فلماں وچ 20 گیت سن اور سارے دے سارے بے حد مقبول ہوئے۔ ایس صدی دے مقبول گیتاں دے بول جیہناں دی موسیقی وجاہت عطرے نے بنائی۔

☆ وے سونے دیاں کنگنا۔۔۔ (فلم چن وریام، 1981ء)

☆ وے اک تیرا پیار مینوں ملیا۔۔۔ (فلم سالا صاحب، 1981ء)

☆ میں تے میرا دلبر جانی۔۔۔ (فلم سالا صاحب، 1981ء)

☆ جھانجھریا پہنا دو۔۔۔ (فلم شیر خاں، 1981ء)

☆ توں جے ہمیشہ میرے کول رہویں۔۔۔ (فلم شیر خاں، 1981ء)

☆ لڑی ہے جمالو پاؤ لڑی۔۔۔ (فلم صاحب جی، 1983ء)

☆ اُف اللہ بے درد نہ بن۔۔۔ (فلم سونا چاندی، 1983ء)

☆ جے میں ہندی ڈھولنا۔۔۔ (فلم شعلے، 1984ء)

☆ جھانجھری پاواں جھنکار۔۔۔ (فلم شعلے، 1984ء)

- ☆ تساں کوں مان وطنان دا اساں ہاں یار پری دیسی۔۔۔ (فلم سانول، 1995ء)

- ☆ ڈھولا وے ڈھولا تیری یاری، توں جتیا تے دل میں ہاری۔۔۔ (فلم سکھاں، 1997ء)
- ☆ جدوں عشقے دا دل سانوں آیا بجن پر دیسی ہو گیا۔۔۔ (فلم یارچن ورگا، 2000ء)
- ☆ ڈھولا از لاں توں ریشماں تیری، تیری وکھلی سوکن میری تے اللہ کرے ٹٹ جاوے۔۔۔ (فلم ریشماں، 2000ء)
- ☆ اکھیاں، اکھیاں بچ پاکے، بکی جا ڈھولنا۔۔۔ (فلم نوران، 2000ء)
- ☆ کدی تے ہس بول وے، نہ چند ساڈی رول وے۔۔۔ (فلم دادا بد معاش، 2000ء)
- ☆ نی میں ہاسیاں وچ یار گویا تے ہوکیاں وچ لہدی پھراں۔۔۔ (فلم کالو، 2002ء)
- ایہناں فلماں دی موسیقی نوں وجاہت عطرے ہوراں اپنے فن دی سجتا تے نوں نکلتا نال مدھر تے سندر دھناں نال تیار کیتا جس نال فلمی گانے مقبول ہوئے۔ وجاہت ہوراں کئی عریاں تے جنسی گیتاں دی وی موسیقی مرتب کیتی جویں۔
- ☆ تیرے پیار توں صدقے جاواں کچھ کرتینوں کھیڈ کھڈاواں۔۔۔ (فلم بھولا سنیا را، 2005ء)
- ☆ توبہ توبہ کرا دتی توں ظالما۔۔۔ (فلم بھولا سنیا را، 2005ء)
- ☆ نین تیرے بے ایمان سوہنیا، چمدے بلھیاں میریاں۔۔۔ (فلم پو شہزادہ، 2005ء)
- پاکستانی پنجابی فلم انڈسٹری دا ایہ روشن تارا 68 سال دی عمر وچ 25 مئی 2017ء نوں بجھ گیا۔ وجاہت عطرے نے ساڑھے چار سو توں ودھ فلماں وچ تن ہزار توں ودھ گیتاں دیاں دھناں بنائیاں۔
- ’سدا بہار‘ رسالے وچ اوہناں بارے انج لکھیا ملدا اے:
- ”ان کا شمار فلم انڈسٹری کے چند موسیقاروں میں ہوتا ہے جنہوں نے ساڑھے چار سو فلموں میں تین ہزار سے زائد گیتوں کی دھنیں بنائیں۔“ (18)
- وجاہت عطرے 14 نگار ایوارڈ حاصل کر چکے سن جنہناں وچ 5 گریجویٹ تے تن نیشنل ایوارڈ سن۔ مجموعی لحاظ نال وجاہت عطرے دا دور پاکستانی پنجابی فلمی موسیقی دی تاریخ وچ ہمیشہ یاد رکھیا جائے گا۔ پاکستانی فلم انڈسٹری دی موسیقی دے کھیتر وچ اک ہو ر اگھاناں موسیقار ”ذوالفقار علی“ ہوراں دا اے۔ ذوالفقار علی ہوراں دا تعلق مایا ناز موسیقار رشید عطرے ہواں دے ٹبر نال اے۔ ایہناں موسیقی دی مڈھلی تعلیم رشید عطرے تے اوہناں دے پتر وجاہت عطرے ہوراں کولوں حاصل کیتی۔ انج اوہ اپنے فن دی مہارت پاروں کافی خوبصورت تے سریلیاں دھناں دے ماہر ہو گئے۔ ذوالفقار علی دی موسیقی دے مڈھ دا سفر 1982ء فلم ”وہی دا سوال“ دے گانے ”میرے دل دے شیشے وچ بجا پئی سجدی اے تصویر تیری“ دی موسیقی نوں کمپوز کرن توں بچھاتے ایہ گانا اج تیکر سنسن والیاں اُتے بہترین دھن پاروں جادوئی کیفیت دا تاثر چھدا اے۔ ایس گانے نوں نور جہاں نے اپنی سریلی آواز نال امر بنا دتا۔ نگار ویلکی

کراچی، 50 سالہ نمبر وچ الیاس رشیدی لکھدے نیں:

”1982ء میں ہدایت کار حسین اور موسیقار ذوالفقار علی کا آغاز سفر سنا تھا ہے۔

شاید یہی وجہ ہے کہ ہدایت کار حسین کی بیشتر فلموں کے موسیقار ذوالفقار علی ہی

ہیں جن میں ”نوکر تے مالک“ کے علاوہ دلاں دے سودے، بابو جی، دیور بھابی،

سجن دشمن، اللہ شہنشاہ، وحشی ڈوگر، جمیلہ، ہجرت اور عمر مختار بھی شامل ہیں۔“ (19)

ذوالفقار ہوراں دے کئی فلمی گیت بہترین تے رسیلیاں دھناں پاروں فلماں نوں سپرہٹ بنا

گئے۔ ذوالفقار علی دیاں فلماں دے کئی پنجابی گیت ہٹ ہوئے جیہناں وچوں چو نوں لوکائی دیاں زبانوں

تے پرچلت نیں جیویں:

☆ چھوٹی عمر سیانا خزا، تیرا ہر کم دنیا توں دکھرا۔۔۔ (فلم گھر سنگھ، 1995ء)

☆ اڈ کوٹھے اُتوں کاواں وے۔۔۔ (فلم چوڑیاں، 1998ء) فلم چوڑیاں دے سارے گانے

☆ ڈھولا وے گل سن ڈھولا۔۔۔ (فلم چوڑیاں، 1998ء)

☆ کراں میں نظارہ جدوں اوہدی تصویر دا۔۔۔ (فلم چوڑیاں، 1998ء)

☆ رب جانے میں کنا تینوں پیار کراں۔۔۔ (فلم نکی جی ہاں، 1999ء)

☆ گورے رنگ تے دوپٹیاں دی چھاں کر کے۔۔۔ (فلم نکی جی ہاں، 1999ء)

☆ جا مڑ جا، اچے وی گھر مڑ جا، نی عشقے وچ کیہ رکھیا۔۔۔ (فلم بابل دا ویڑہ، 1999ء)

☆ گل سن وے سجن دیا کنگناں۔۔۔ (فلم چوہدرانی، 1999ء)

☆ ماہیا وے راتاں چانیاں، میں تیرے ناویں لادینیاں۔۔۔ (فلم لونگ دا لشکارا، 2000ء)

☆ اکھاں وچ کجلا ڈھولنا وے تیرے ناں دا۔۔۔ (فلم مہندی والے ہتھ، 2000ء)

☆ جا اڈ جالے جا چٹھی میرے ڈھولے دی وے کبوتر ا۔۔۔ (فلم مہندی والے ہتھ، 2000ء)

☆ میں نیل کرائیاں نیلکاں میرا تن من نیلونیل۔۔۔ (فلم آسولہ، 2001ء)

☆ چھیتی بوہڑیں وے طیبیا نہیں تے میں مرگئی آں۔۔۔ (فلم مجاجن، 2006ء)

☆ مٹی دے کھڈونے، گھڑی پل دے پروہنے۔۔۔ (فلم مجاجن، 2006ء)

فلم مجاجن دے سارے ای گانے سپرہٹ رہے جیہناں فلم نوں سپرہٹ بناون وچ ڈھیر حصہ

پایا۔ ایہناں دیاں بہترین تے سنڈر کمپوزیشناں نے گیتاں نوں مقبولیت دی پوڑی تے چڑھایا۔ پاکستانی

پنجابی فلمی موسیقی دے لہا نوں چڑھا ول موڑن وچ ذوالفقار علی ہوراں داناں سرکڑھواں اے جیہناں نے

کامیاب تے نوئیکلیاں دھناں دی تخلیق نال فلمی موسیقی وچ تہلکہ مچا کے لوکائی نوں اک واری فیر سینما

گھراں دے بوسے اپڑا دتا۔ ذوالفقار علی دی موسیقی بارے بشری ہوراں نے آکھیا:

”Zulfiqar Ali is the best music director in the lollywood film music industry“ (20)

پاکستانی پنجابی فلم انڈسٹری دے فلمی گیتاں تے موسیقی نے مڈھلے دور وچ خوبصورت گیتاں، سریلیاں آوازاں تے من موہنیاں سندر دھناں نال پنجابی گیت کاری دے کھیت وچ بہاراں لائیاں۔ ایہناں گیتاں وچ ادبی چاشنی، جذبات دی عکاسی لئی خوبصورت اکھراں دی ورتوں، لحاظ، تہذیب، ادب دا اک اوہلا تے تقدس دسدا اے۔ گیت جذبات دے کھلے ڈلھے انداز وچ بیان دی صنف نیں پرفیروی ہر لحاظ نال تہذیب تے گجھے، تکھے انگاں نال اپنے جذباں دی سک داسٹھرا بیان ہوندا اے۔ ویلے دے نال نال ماڈرن ازم دے بہانے پاپ میوزک دی بے ہنگم ورتوں نے اچھے گیت تخلیق کرن دا رواج دتا جہناں نوں سن کے سگ آئے اوہناں نوں گنگنا تے ڈھیر دور دی گل اے۔ دوجی گل ایہ اے کہ ایہناں گیتاں وچ جیہڑے جنسی جذبات نوں بیانیا جا رہیا اے اوہ کس تہذیب، کیمڑے سماج، کیمڑی ریتل، کیمڑی ثقافت دی ترویج تے ترقی لئی نیں۔ موسیقی، مصوری، شاعری، رقص کسے وی ملک و قوم دے فن دا درجہ رکھدے نیں۔ ٹالسائی بقول:

”آرٹ کے پودے نے تخلیق کی مٹی سے جنم لیا جب یہ پودا قد کے برابر کھڑا ہو تو اسکی شاخیں ہوا میں لہرا نے لگیں۔ ان شاخوں کے مختلف نام ہیں: رقص، مصوری، شاعری، موسیقی اور سنگ تراشی۔ جب ان پانچوں کو یکجا کیا گیا تو سارے ماحول میں ثقافت کی خوشبو پھیل گئی۔“ (21)

موسیقی، رقص، شاعری آرٹ دا حصہ نیں تے کوئی وی فن معاشرتی اخلاقیات نوں وگاڑا نہیں ہمیش ذوق دی تربیت کر کے اخلاقیات نوں سنوارن دا ذمہ دار اے۔ ایس کچھوں جے کر غیر معیاری فلمی گانیاں (منجی وچ ڈانگ پھیردا، جھپی گھٹ کے جے پاویں اک وار گجرا وغیرہ) دا کچھلے 30 ورہیاں دی معیاری فلمی شاعری نال موازنہ کریئے تے ایس فن دے زوال دا کارن آپ چٹے دن وانگوں ظاہر ہو جاندا اے۔ غیر معیاری فلمی گانیاں تے بے تکی بے سُر موسیقی دے زوال دا کارن زیادہ تر شاعر تے موسیقار فلمسازاں دے سر پاندے نظر آندے نیں جد کہ ایہ صورتحال پہلے دور دے سرکڈھویں موسیقاراں تے شاعراں تے وی آندی اے کہ اوہناں اوس ویلے وی اپنے فن نوں داغ نہ لگن دتا۔ جیویں پنجابی دے مقبول فلمی شاعر احمد عقیل رومی ہوراں اپنے مضمون وارث لدھیانوی وچ اجیہی صورتحال بارے آکھیا:

”وارث لدھیانوی نے چالو گیت نہیں لکھے اپنے گرو استاد دامن دے ناں نوں لیک نہیں لائی۔ اپنے گیتاں وچ ادبی رنگ دا پوچا دتی رکھیا کدی اوہدا لکھیا گیت“

پہلی واری اج اوہناں اکھیاں نے تکیا، ایہو جیہا تکیا کہ ہائے مارٹیا“ سنو تے
چنگی شاعری سرور چوٹواں پاسیوں گھیرا پالیندا۔ جے کدی فلم دی Situation دی
مجبوری کارن بزاری تے عوامی گل کرنی وی پئی تے ایس انداز نال کیتی کہ
اودے وچ نواں رنگ آ گیا۔ فلم ”ٹھاہ“ دا گیت:

تیرے ملن نوں آئی سی میں چاہ کر کے
آ سینے نال لگ جا ، ٹھاہ کر کے
لکھیا تے گیت نے گلی گلی دھم پادی۔“ (22)

اج دے دور وچ موسیقی تے فلمی گانیاں دی ناکامی دا کارن بے ہنگم دھناں، شہرت دالالچ،
پیسے دالالچ، سرمایہ دار دا گھٹیا فلمی شاعری تے زور، محنت ریاضت توں دوری تے موسیقی دے اصل فن
توں وانجھپن اے۔ پہلاں ہر فلم تے گانا ایس پاروں ہٹ ہو جاندا سی کہ اوہناں نوں لکھن والے توں
لے کے نویاں دھناں بنان والے تیکر بڑی محنت کردے جس پاروں ہر پاسے سپر ہٹ سپر ہٹ دے
نعرے گونجندے سن۔ اج دے ایس زوال بارے ”ارشاد بھٹی“ ہوراں نے عقیل منظور ہوراں دا انٹرویو
کر کے وجہ کچھی تے اوہناں دسیا کہ:

”ماضی دا فنکار صاحب کردار سی، اجو کے دور دے فنکار دی نہ گل چنگی نہ کردار، اج
دا فنکار جھوٹی شہرت لئی اپنا سبھ کچھ داتے لادیندا اے، سفارش تے دولت دا آ سرا
وی لیندا اے۔ محنت تے ریاضت توں دور نسا اے ایس لئی ہن گائیکی وی چھپی
جی اے تے ساڈیاں فلماں دا اکا ای اللہ حافظ۔“ (23)

”اخلاق عاطف“ ہوراں اپنے مضمون ”پاپ سلنگ دی ترفات تے رائل پارک دے آ لو
چھولے“ وچ دسیا کہ پاپ میوزک نوں کنج موسیقاراں، شاعراں بے ترتیبی تے انھے واہ ورت کے فلمی
شاعری تے موسیقی دا بھٹھہ بہا دتا:

”اج ایہ حال اے کہ شاعری دی لت بھنی راگ راگنیاں دی بانہہ مروڑی تے
ماڈرن میوزک دا جنم ہو گیا، ایہو ماڈرن میوزک جیہدا پاپ، رنگ برنگے پاپ سنگر
زبردستی لوکائی دے کنناں تیکر اپڑا رہے نیں۔ ڈرم بیٹ دیاں کراہتی تھا پاپاں انج
نیں جیویں مشین گناں دی ترفاز کنناں دے پردے پاڑ دی اے۔ تیجی گل تے ایہ
وے، جدوں توں ساڈی روایتی موسیقی دی تھاں ایہ پاپی ماڈرن میوزک ساڈیاں
فلماں وچ وڑیا سگن دھکوزوری گھسوڑیا جا رہیا اے پنجاب دے سارے ای
بڈھی رنڈیاں دے کوٹھیاں وانگوں اجڑ کے رہ گئے نیں۔“ (24)

فلم معاشرے دی عکاس اے تے معاشرہ ثقافتی، تمدنی، معاشرتی ریتاں نال بن دا اے ایسے لئی فلمی گانے وی ایہناں ریتاں دے عکاس نیں جدتیکر موسیقاراں تے شاعراں فلمی گانیاں تے موسیقی اندر ایس دا لحاظ رکھیا ٹیسی دیاں فلماں گانے تے موسیقار رہے جس ویلے اوہناں عریانی تے ذہنی گندگی نوں اچھالنے تے کم چوری توں کم لے کے شٹ کٹ لینا چاہیا تے زوال دا پینڈا شروع ہو گیا۔ حبیب علی موجب:

”انڈسٹری دی تباہی وچ اج کل دا فلمی شاعر، موسیقار تے فلمسازاں دے نال نال حکومتی ادارے برابر دے مجرم نیں۔“ (25)

مکدی گل ایہ کہ پنجابی فلمی گیتاں تے پنجابی موسیقاراں نے پنجابی زبان تے ثقافت دے ودھا وچ چوکھا حصہ تے پایا اے ویلے دے لہا چڑھا نال بدلن والیاں رجحاناں دے مہاڑ نوں دوجیاں دی ویکھا ویکھی غلط انداز نال ورتن پاروں ساریاں خرابیاں دا جنم ہو یا۔ ایسے لئی جے اج وی اوہوسندر گیتاں تے کنناں وچ رس گھلدیاں دھناں نوں زندہ رکھنا اے تے ایہدے لئی تہذیب، ثقافت، زبان دی سہان ضروری اے تاں جے ایہ گیت آون والی تاریخ وچ سُچا تے ائملا وادھا بنن نہ کے ایہناں نوں تنقید تے بیہودگی دا ناں دے کے لانجھے کر دتا جائے۔ دوجی گل ایہ کہ پاکستانی فلم سنسر بورڈ نوں وی اکھاں میٹن دی تھاں حرکت وچ آ کے اپنے ملک دی فلم انڈسٹری لئی ہتھ پیر مارن دی ڈاڈھی لوڑ اے۔ پاکستانی پنجابی فلمی موسیقاراں نے پنجابی فلماں نوں اگانہہ ودھان وچ جیہڑا کردار ادا کیتا اوس توں انکار نہیں کیتا جاسکدا۔ کئی انجیہ پنجابی گیت جیہڑے کنناں وچ رس تے لوچ گھولدے نیں اوہناں دی کامیابی کچھے پنجابی فلمی موسیقار دی محنت، تخلیقی قوت دا ڈاڈھا حصہ اے۔

References:

- * Assistant Prof. Deptt. of Punjabi, Lahore college for Women University, Lahore
- 1. Muhammad Ramzan Femmes- Taruf-e-Mosique (India: Aqae Afet Printers, 2001)11.
- 2. Fiaz Ahmad Ashar- Pakistani Urdu Filmi Geeton ka Safar (Lahore: Maqsood Publishers, 2001)4.
- 3. Akhtar Jaffri Syed, Dr.- Punjabi Adbi Sinfaan (Lahore: Emporium Publishers, 2003)317.
- 4. Ijaz Gull- Dhundli Tasveer (Rawalpindi: Ahmed Peckages Committee, 1993)57.

5. Prem Pal Ashak- Hindustani Cinema Kay 50 Saal (Delhi: Modern Publishing House, 2000)120.
6. Shehida Tabassum, Status of Music in Pakistan Film Industry, BS Thesis, Lahore: Lahore College for Women University, Department of Mass Communicatino, 2012, 5.
7. Ahmed Aqeel Rube- Art Wich Punjabiyan Da Hissa Bashmola Nag Mani (Editor) Muhammad Rehan, Lahore: 2014,13.
8. Ghulam Ahmed Chishti- Azad Daira Tu Almarfa Wikipedia ur.m.wikipedia.org
9. Qadeer Rana- Moseqar Nazeer Ali, Bashmola Roznama Dunia, Lahore: 21st January, 2018
10. <https://www.express.pk/story/156748>
11. As Above
12. Ikhlq Atif- Geetan Di Goonj (Lahore: Punjab Institute of Language Art and Culture, 2007)729, 730.
13. Tafa Azad Daira tu Almaraf, wikipedia,ur.m.wikipedia.org
14. Dr. Amjad Pervaiz- Melodi Makers (Lahore; Sang Mel Publicatinos, 2014) 340.
15. Geetan Di Goonj, 718
16. Inam Nadeem- Wajahat Atre Ke Yaad Mein, Bashmola Ham Sab, 27 May 2017
17. Geetan Di Goonj, 719, 729.
18. Sada Bahar, Daily 92 Roznama Paper, (roznama92news.com)
19. Ilyas Rasheeda- Pchas Sala Haft Roza Filmi Nagar Weekly Karachi: 50 Sala Number, Aslam Ilyas (Madeer), 2000, 369.
20. vidpk.com/music-Director zulfiqar Ali
21. Ahmed Aqeel Rube, Bashmola Naag Mani, (Madeer) Muhammad Rehan, Lahore: 2014, 12.
22. Ahmed Aqeel Rube, Bashmola Naag Mani (Madeer) Muhammad Rehan, Lahore; 2010,29.
23. Arshad Bhatti (Interview), Aqeel Manzoor (Interview) Bashmola Naag Mani, Muhammad Rehan, 2010, 21.
24. Ikhlq Atif, Pop Singing De Tarfat by Royal Park Day Alu Cholay, Bashmola Naag Mani, Muhammad Rehan, 2008, 29.
25. Habeeb Ali, Bashmola Naag Mani, Muhammad Rehan, 2010, 23